

Jonas Albertas NAKTINIS

KRISTIJONO DONELAIČIO „METŲ“ KALBA

HIPOTEZĖ APIE KRIVIČIŲ (GUDŲ) MIGRACIJĄ

Išeidamas į užtarnautą poilsį, Jonas Albertas NAKTINIS baigė savo darbus biofizikos srityje, turėjo apleisti pamėgtą elektronų paramagnetinio rezonanso tyrimo metodą. Grįžęs į tėviškę, pradėjo domėtis tokiais objektais kaip vietovardžiai, pavardės, tarmės. Jo gimtoji yra kupiškėnų tarmė. Pirmas užbaigtas darbelis pasirodė straipsnio pavidalu: „Kodėl šalia Latvygalos lietuviai vartoja žodžius, artimus latgalių kalbai?“ Šis ir kiti pastebėjimai yra išspausdinti knygelėje „Ir kas gi atonešia čia tų sanojų kalbų?“. Šiame straipsnyje Jonas Albertas Naktinis bando paaiškinti, kodėl savo poemoje „Metai“ Kristijonas Donelaitis vartoja daug slaviškos kilmės žodžių.

THE LANGUAGE OF THE YEAR AND A HYPOTHESIS
ABOUT THE MIGRATION OF THE KRIVICI

After a career in biophysics, Jonas Albertas NAKTINIS had to abandon his beloved electron paramagnetic resonance research methods. He returned to his native area, and became interested in place-names, surnames and dialects. His native dialect belongs to the Kupiškis area. His first complete work was the article 'Why do Lithuanians Close to Latvygala Use Words Close to the Language of the Latgalians?' This and other findings are published in the book Ir kas gi atonešia čia tų sanojų kalbų? (And Who Brings this Ancient Language?) In this article, he attempts to find out why Kristijonas Donelaitis used a lot of words of Slavic origin in his poem The Year.

Jeigu suskaičiuotumėte, kiek ir kokių žodžių yra „Metuose“, pastebėtumėte, kad aiškiai slaviškų žodžių yra du kartus daugiau nei iš germanų pasisavintų. Germanai, kol Kristijonas Donelaitis parašė savo kūrinį, jau kokius penkis šimtus metų buvo užvaldę šias žemes. Kai kas gali sakyti, kad šalia gyveno lenkai, iš jų dauguma slaviškų žodžių greičiausiai ir paimta. Tikriausiai – ne. Lenkai nebuvo gimininga gentis prūsams, vis tykojo juos pajungti. Kaip žinome, vienu metu net Natangą buvo užkariavę, buvo iškilęs pavojus pačiam Karaliaučiu. Ar labai kam patiks užkariautojų kalba?

Jei pabandytumėte Kristijono Donelaičio parašytus žodžius *atstanka, dagutas, griekas, klapatas, moliorius, mostyt, paprovyt, ropė, skaurada, skūra, sūdyt, susigadyt, sviklai, svodba, zūbai* ir kt. išversti ir ištarti rusiškai bei lenkiškai, pajustumėte, kad rusiški yra artimesni Donelaičio pavartotiems. Be to, beveik visi šie slaviškos kilmės žodžiai įsišakniję kupiškėnų (lentelėje – KUP) tarmėje:

DONELAITIS	KUP	SLAVAI						
alاس	v	golosa	klapatas	v	chlopota	raspustas		raspustit'sia
apjekėlis	v		klastorkos	v		razbaininks	v	razboinik
ašma		vos'maja	kobotas		chobot	razumas	v	rozumet'
atsidvėsti	v		koravot	v	pokarat'	remestas		remeslo
atsivožyt	v	otvažit'sia	kožnas	v	každyj	repukai	v	repa
atstanka		ostanok	krosyti		krasit'	rokuot	v	rok
balamūtas	v	balamut	kūdas	v	chudoj	syla	v	sila
bežliepyčia			kuinas	v		skaurada	v	skovoroda
biednas	v	biednyj	kuknia	v	kuchnia	skūpas	v	skupoj
biedžius		beda	kukorius	v	kuchar'	skūra	v	škura
blėkas		blioska	kusinti	v		slūginė		služanka

bloznas	v		liekarstvos	v	lekarstvo	slūžyt	v	služit'
bluznydams	v	blud	liesininkas		liesnik	smalininks		smola
branyt		branit'	liūbyti		liubit'	smertnai	v	smertel'no
budavotas	v	budovat'	macnus	v	moščnyj	smirdas		smerd
cimbolai	v	cimbaly	mačija	v	pomoč'	sopagai	v	sopagi
čėdyt	v	ščadit'	makaluoti	v	makat'	sterva	v	sterva
čėraut	v	čerpat'	mislyk	v	mysl'	stiklorius	v	stekol'ščik
čėsas	v	čas	moliorius	v	moliar	striokas	v	strach
čėstavoti	v	čėstovat'	mostyt	v	mast'	strūnos	v	struny
čielas	v	celyj	motė		matka	stui		stoj
čytas	v	ščit	mudriai	v	mudryj	sūdyt	v	sudit'
daglas	v		nabagas	v		sukata	v	suchota
dagutas	v	diogot'	neparikt	v		susigadyt	v	godnyj
davadas		dovodit'	neprietelis	v	neprijatel'	svetlyčia		svetlo
dyvytis	v	divit'sia	nusidovyt	v	zadavit'sia	sviklai		sviokla
dovyt	v	davit'	nusimūčyti	v	zamučit'sia	svodba		svad'ba
drūts	v		padonai		poddanyj	svotas	v	svat
dūkis	v		pakavot	v	pokapyvat'	šlovnas		slavnyj
dumčius		dumat'	paprovyt	v	popravit'	štuka	v	štuka
durakas	v	durak	pasikloniot	v	klaniat'sia	šūba		šuba
durnai	v		pažars	v	požar	šutyty	v	šutit'
dužas		diužij	pečenkos	v	pečen'	torielės	v	tarelka
ėdesys	v	sjest'	pekla	v		tropijas	v	potrafit'
gaspadorius	v	gospodar'	perynos		periny	ūlyčia	v	ulica
glūpas	v	glupoj	permier	v	vnemieru	vaidis	v	spor
grabas	v	grob	pyvas		pivo	vierykit	v	vierit'
griekas	v	griech	pliuškėjo	v		viernai	v	vierno
gromata	v	gramota	ploštė	v	plašč	viežlybas	v	viežlivyj
gvoltas	v	gvalt	prarakas	v	prorok	vinčiovonė	v	venec
iškada	v	škoda	Priprova	v	priprava	zaunija	v	
išpliopti	v		Procia	v	rabota	zokanas	v	zakon
įsitėmijau	v	zapamiatal	prova	v	pravo	zopostas	v	zapas
juka	v		provyt	v	pravit'	zūbai	v	zuby
kisielius	v	kisel'	pūčka		puška	želėk	v	požalej
kiškos	v	kiški	pūstas	v	pustoj	žičyti	v	
kytriai	v	chitro	pustynės	v	pustynia			
klapas		cholop	rabata		rabota			

Gintaras Beresnevičius kartais įtardavo, kad prūsai buvo subaltėjęsi klajoklių gentis. Dabar, kai žinome, kad jų (prūsų) vyriausiasis žynys buvo krivių krivaitis (Elvyra Usačiovaitė), o krivičių gentis buvo baltai, valdomi krivių (Aliaksiej Dziermant, Jevgenij Šmidt, Juozas Venclova), belieka naujai parašyti hipotezę. Jinai tokia. Didžiausia baltų gentis krivičiai (tiksliau – jos dalis) kažkada patraukė prie didžiausio ledynmečio palikto ežero, vėliau virtusio Baltijos jūra. Atsinešė savo kalbą, valdymo būdą ir papročius. Dalį tų žodžių randame Kristijono Donelaičio kūrinyje.

Po kalbų ir tarmių palyginimo manau, kad kupiškėnų tarmė pamatus davė suslavėjusios latgalių ir lietuvių gentys, atėjusios iš toli ir įsiterpusios sėlių žemėje (Jonas Albertas Naktinis). Tai neprieštaruja šiandien skelbiamai hipotezei, nes kai kurie istorikai sako, kad latgaliai buvo stipresni, gyvendami susimaišę su krivičiais, pastaruosius asimiliuodavo.

Kada krivičiai galėjo ateiti iki Prūsijos? Čia reiktų remtis Jūrate Statkute de Rosales, kuri turi įrodymų, kad per Europą iš tikrųjų keliavo ne gotai, bet gudai (krivičiai). Prie Romos miesto sienų gotai (t. y. gudai – krivičiai) pasirodė apie 500 metų prieš Kristų. Taigi Prūsiją galėjo palikti keliasdešimčia metų anksčiau. Tuo laikotarpiu formavosi prūsų kalba. Gal ėjo toliau pro jotvingius, vakarinius galindus, dabartinę vakarinę Ukrainą ir padėjo pamatus būsimai Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei? Galima daryti prielaidą, kad dalis gudų (krivičių), iškeliavusių iš savo įprastinės vietos, Prūsijos nepasiekė, nes apsistojo ten, kur susidarė kupiškėnų tarmė (Alizava, Kvetkai, Kupiškis, Pandėlys, Papilys, Skapiškis). Artimiausia Vilniui krivičių vardu vadinama gyvenvietė yra prie Naručio ežero. Dabar čia Baltarusijos teritorija. Vienu metu ši krivičių gyvenvietė priklausė Ašmenos pavietui, Vilniaus vaivadijai. Krivičiai ne vieną tūkstantį metų gyveno vertingoje vietoje, ten, kur buvo didieji senovės vandens keliai. Jų užimtoje teritorijoje prasideda Volga, Oka, Dniepras, Daugava (Vakarų Dvina), Šiaurės Dvina.

Pavardžių V amžiuje prieš Kristų nebuvo, bet galima krivičių pėdsakų aptikti vėliau, pavyzdžiui, Vabalninko parapijoje. Bėgimas į Lietuvą po aptarto žygio į Prūsiją truko ilgai. Pirmą prielaidą – tai prievartinis krikštavimas. Dalis krivičių bėgo ten, kur dar buvo garbinami senieji dievai, Perkūnas ir kiti. Antra prielaidą – Rusijos puolimas Vilniaus kryptimi 1655 metais. Trečia prielaidą bėgti į Lietuvą – krivičių dalis iš kažkur (gal iš jėzuitų) jautė, kad atiteks Rusijos imperijai (tai įvyko 1792 metais), bėgo į Lietuvą ir Donelaičio gyvenimo laikotarpiu. Skaitydamas senąsias Vabalninko parapijos jungtinių knygų, nepastebėjau, kad vietiniai sėliai ir atėjūnai krivičiai nesutartų. Vedybos būdavo vienodai dažnos savoje gentyje ir tarp skirtingų genčių atstovų. Ilgainiui krivičių pavardės keitėsi ir įgaudavo sėliams būdingą formą: pvz., pavardė baigdavosi galūne -anis. Pagrindinis iš krivičių kalbos kilusios pavardės bruožas – pamatinis žodis yra slavų kilmės. Pavyzdžiai:

Badomski, Baltrušova, Baniulis, Batkūnas, Bedelaniš, Bežaičia, Bielinski, Bialkovski, Bičevska, Bilonis, Blažaičiova, Bludkievič, Bluvaitis, Bogdanovič, Bolendž, Bolvaniūnas, Boreiko, Bosiacki, Bovkielis, Brykaicia, Buivan;

Galackas, Gasiūnaičia, Gladonis, Glumova, Gonuškonis, Gotovtis, Granicka, Griciovna, Grizanis, Grochovska, Grodicia, Grubovna, Gudagalys, Gudas, Gudelala, Gudelis, Guzevičiūčia, Juodgudis;

Kraueičia, Kravyčia, Kreivaicia, Kreva, Krovie, Krovis, Krivičius (manau, kad čia tai, kas liko iš krivių, – to pagoniško vardo naujoji religija nepakentė);

Ladikaičia, Lajievskas, Lakarovski, Leveišis, Lobikovna, Lockienia, Lomaičia, Lovicka;

Lesnicka, Lešaičia (A. Puškinas: *Tam čudesa, tam lešij brodit, rusalka na vetviach sidit* – Там чудеса, там леший бродит, русалка на ветвях сидит (Barzda miškinis traką šluoja, undinė sėdi ant šakos / vertė Kostas Kubilinskas);

Valackaicia, Valeisionis, Valionis, Valulaitis, Valūnas, Valuntovič, Volotovič (pagal krivičių genties padavimus, jie yra kilę iš milžinų – volotų);

Vainonis, Vandolovski, Važnis, Velyčia, Venčerovskas, Vešlovna, Viekanis, Vinčučia, Vindziūnas, Viniulis, Višnievski, Volevič, Vortykovič, Vosiulonis;

Zabicki, Zablocki, Zaborski, Zagora, Zalubanis, Zapustovič, Zastovcis, Zavada, Ziab, Zyniara;

Žalovaicia, Žarolova, Ževnycia, Žižmarycia (*žiža + more? morit?*), Žoldak, Žonuskaicia.

Nesu kalbų specialistas, bet buvusioje prūsų kalboje savo vidumi jaučiu slavų kalbų dvelksmą. Palyginkite: *koyte poyte, nykojte penega doyte* – *хотите нуть, не хотите деньгу дасть ...* (norite gerti, nenorite pinigų duoti).

Kartojau hipotezę: slaviškos kilmės žodžius, kokius skaitome Donelaičio poemoje, atnešė baltų gentis – krivičiai (gudai).

Jonas Albertas NAKTINIS

ŠALTINIAI

- Kristijonas DONELAITIS. Metai. – Vilnius: Vaga, 1966.
 Aliaksiej DZIERMANT. Krivičiai: etnogenezė ir istorija. Žr.: <http://archive.minfolit.lt/arch/19501/19789.pdf>
 Jonas Albertas NAKTINIS. Ir kas gi atonešia čia tų sanojų kalbų? – Panevėžio spaustuvė, 2014.
 Jūratė STATKUTĖ DE ROSALES. Europos šaknys ir mes, lietuviai. – Vilnius: Versmė, 2013, 277 p.
 Elvyra USAČIOVAITĖ. Auka ir aukojimas senovės Prūsijoje // Menotyra. – 2001, 1(22), p. 55–63.
 Juozas VENCLOVA. Latviai ir gudai (pagal šaltinius). – Čikaga, 1976.